

ویژگی های محیط خانواده مطلوب در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب

چکیده

با توجه به اهمیت خانواده در تمدن اسلامی و تاثیر سلامتی خانواده بر صحت روحی و روانی جامعه، ارائه الگویی مطلوب از محیط خانواده می تواند گام بزرگی در جهت رشد و تکامل خانواده ها و تعالی جامعه بشری باشد. بدین منظور در این پژوهش بیانات مقام معظم رهبری با توجه به جایگاه والای رهبری ایشان، و به عنوان یکی از برجسته ترین نظریه پردازان، در حوزه خانواده که شامل سخنرانی ها و توصیه ایشان به زوجین هنگام خواندن خطبه عقد، جمع آوری و با روش توصیفی - تحلیلی ویژگی های محیط خانواده مطلوب در منظومه فکری ایشان مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس یافته های این تحقیق مهمترین ویژگی محیط خانواده از منظر رهبری در حیطه اعتقادی ایمان به خدا و دین داری، تقوی الهی، عبودیت و بندگی، در ساحت اخلاقی؛ احترام متقابل، توکل، الفت و محبت، سازگاری متقابل، آرامش و در عرصه رفتاری، پابندی به حقوق و وظایف، ساده زیستی و میانه روی، قناعت و... می باشند.

واژگان کلیدی:

خانواده مطلوب؛ منظومه فکری رهبری؛ شاخصه های اعتقادی خانواده؛ شاخصه های اخلاقی خانواده

1. مقدمه:

خانواده در تمدن اسلامی و تاثیر سلامتی خانواده بر صحت روحی و روانی جامعه، نیازمند ارائه الگویی مطلوب از محیط خانواده است؛ که این امر مهم می تواند گام بزرگی در جهت رشد و تکامل خانواده ها و تعالی جامعه بشری باشد. تاثیر پذیری و نیاز خانواده ها به الگویی مناسب از مسائلی است که مورد نیاز مبرم جوامع انسانی است. تلاش برای رسیدن خانواده ها به نقطه مطلوب، نیازمند ایجاد شناخت مناسب از شاخصه های خانواده مطلوب است تا خانواده ها با تلاش جهادگرانه با شناسایی و کسب این شاخصه ها بتوانند در درجه اول اعضای خانواده خود را به حقوق انسانی و حقیقی برسانند؛ و در مرحله بعدی با شکوفائی استعدادهایشان، خانواده را به سعادت و سلامت مطلوب برسانند.

کسب این ویژگی ها در خانواده منوط به شناخت آنهاست که بهترین راه برای آگاهی از آن، بررسی منظر بزرگان در این زمینه است. با توجه به جایگاه ولایت فقیه در جامعه و نیاز به روز آمدی مسائل، منظومه فکری رهبری در این

زمینه مورد مناسبی جهت کندو کاش از این موضوع بسیار مهم است تا با توجه به دید ولایی دینی و سیاسی ایشان این شاخصه ها احصا شود.

امروزه در جهان الگویی از خانواده مطلوب برای ارائه به همه خانواده‌ها در سطح جهانی با توجه به گستره تبلیغاتی در حال شکل دهی به افکار و اذهان است که این نهاد مقدس را به سمت دنیاطلبی و لذت گرایی سوق می دهد. با کمال تاسف در جوامع اسلامی نیز تبعیت از الگوی غربی به وضوح دیده می شود که لزوم تلاش برای شناسایی ویژگی های خانواده مطلوب را بیشتر می کند از این رو تبیین این ویژگی ها جهت معرفی به خانواده‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

در رابطه با پیشینه مساله با جستجو در سایت های علمی و معتبر، کتب و مقالاتی در رابطه با ویژگی های خانواده به رشته تحریر در آمده است از جمله: کتاب «خانواده» از بیانات مقام معظم رهبری، در این کتاب به سبک ساخت یک جلسه طولانی با محتوا در محضر مقام معظم رهبری، با استفاده از صد سخنرانی معظم له با موضوع سبک زندگی و خانواده قرآنی، به ترسیم خانواده با عنوان رکن اصلی یک جامعه اسلامی پرداخته است.

«الگوی خانواده تراز اسلامی در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب» اسلامی نویسندگان محمد رضا تقی پور، سیاوش صلواتیان در این مقاله با بهره گیری از کتاب های «خانواده» و «مطلع عشق» در سه محور «دیدگاه های نظری اسلام درباره خانواده»، «راهکارهای عملی تحکیم خانواده» و «عوامل تزلزل خانواده» مورد بررسی قرار گرفته است. «بازنمایی و تحلیل الگوی خانواده اسلامی ایرانی در گفتمان انقلاب اسلامی» نویسنده ایمان عرفان منش، در این مقاله، با استفاده از نظریات تحلیل گفتمانی و بر اساس روش تحلیل گفتمان (مدل تحلیلی ترکیبی فرکلاف، لاکلاو و موفه)، مولفه های الگوی خانواده اسلامی - ایرانی را به عنوان محصول و کفایت تجربی گفتمان انقلاب اسلامی در سه سطح توصیفی، تفسیری و تبیینی تحلیل نموده است. بر طبق نتایج مقاله، الگوی خانواده اسلامی ایرانی بر محور مفاهیم «عدالت محوری»، «اصالت فرد و جمع»، «ارزش های اسلامی» و «فرهنگ ایرانی» فصل بندی شده است. «شاخصه های خانواده کارآمد در اسلام» مولف سیده سمانه رضوی. مقاله حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی با استفاده از فرمایشات رهبر امت اسلام در پی تبیین ویژگی های محیط خانواده مطلوب در منظومه فکری رهبر انقلاب است تا با بررسی نظرات ایشان در رابطه با خانواده مطلوب، علت شاخص بودن آن را برای خانواده ها ایرانی - اسلامی استخراج کرده و به نسل جوان معرفی نماید.

2. مفهوم شناسی

آگاهی از مفاهیم و مبادی بحث از مسایلی است که از خلط مباحث جلوگیری کرده و مانع سوء برداشت‌های نادرست در ذیل به مهمترین مفاهیم مورد نیاز پرداخته میشود.

2-1. محیط خانواده: محیط از واژگان قرآن کریم و از اسماء الحسنی به معنای احاطه کننده و فراگیرنده است. (قرشی: 1354، ج 2، ص 198) ریشه آن حوط، جائیکه انسان در آن اقامت دارد. (<https://www.almaany.com>)

خانواده در فرهنگهای لغت فارسی به معنای اهل خانه، اهل بیت، طایفه، خاندان، دوده، دودمان و تبار به کار رفته است. (مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی: 1398، ج 12، ص 188) و در اصطلاح، نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می‌گیرد و با تولیدمثل، توسعه می‌یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم‌ترین عامل تکامل جامعه بشری است. (محمدی ری‌شهری، 1387، ص 11)

برخی از اندیشمندان خانواده را اولین نهاد اجتماعی و کوچک‌ترین واحد تشکیل دهنده جامعه بیان کرده که شامل پدر، مادر و فرزندان می‌شود. ساختار گسترده، محدود و ساختار هسته‌ای، سه ساختاری است که در جوامع اسلامی از صدر اسلام تا جهان امروز، همچون دیگر جوامع، ملاحظه می‌شده است. صرف‌نظر از ساختار هر خانواده از سه نسل تشکیل می‌شود که در کنار هم زندگی می‌کنند؛ نسل اول پدر بزرگ و مادر بزرگ‌ها، نسل دوم پدر و مادر، و نسل نسوم فرزندان را تشکیل می‌دهد. هر کدام از این نسل‌ها وظایفی را بر عهده دارند. (سایت، <https://fa.wikifeqh.ir>).

رهبر معظم انقلاب خانواده را پایه و سلول اصلی در جامعه دانسته که اگر سالم شد، بدن سالم است. اگر ما بتوانیم سلول‌ها را سالم کنیم، پس سلامت بدن را تامین کرده ایم. ایشان معتقدند جامعه‌ی اسلامی، با بهره‌مندی کشور از نهاد خانواده‌ی سالم، می‌تواند سرزنده و بانشاط باشد و پیشرفت کشور در زمینه‌های فرهنگی و غیرفرهنگی به سلامت محیط خانواده بستگی دارد. (1390/10/14 <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1282>).

2-2. منظومه فکری

«منظومه فکری عبارت است از مجموعه نظام مند و متشکل از اجزاء و عناصر مرتبط و هدفمند

با محوریت هسته مرکزی در عرصه نظام بینشی و ارزشی و کنشی است» (خسروپناه: 1396، ج 1، ص 9).

خسروپناه منظومه فکری آیت الله خامنه ای مجموعه نظام مند و هماهنگ از ارکان و هدف با محوریت هسته مرکزی توحیدی بیان کردند.

منظومه فکری، چهارچوب کامل و جامع تحلیلی از مکتب فکری شخص و فرد مورد نظر است که بتواند همه پرسش های مربوط به موضوعات گوناگون را از منظر آن شخص جواب دهد.

این ساختار و چهارچوب تحلیلی باید به الگوسازی و راهبردسازی و برنامه عملیاتی ختم شود؛ یعنی معادلات کاربردی از آن بیرون بیاید (سایت <https://monirnet.ir/node/274>).

3. شاخصه های خانواده مطلوب در منظومه فکری مقام معظم رهبری

«خانواده» از آغاز تاریخ بشریت تاکنون به عنوان مهم ترین نهاد اجتماعی، زیربنای جوامع و تجلی گاه فرهنگ ها، تمدن ها بوده است. دین اسلام به عنوان مکتبی انسان ساز، بیشترین توجه را به تعالی خانواده دارد؛ از این رو، این نهاد مقدس را کانون تربیت می شمرد. سعادت جامعه بشری را نیز به سلامت خانواده وابسته می داند و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به آرامش برمی شمارد.

انسانها در خانواده ای سالم خوب تربیت می شوند و با صفات شایسته رشد نموده و به کمال می رسند. وقتی محیط خانواده ای سالم و مطلوب باشد آن جامعه سالم است. در این پژوهش ویژگی های خانواده مطلوب را از دیدگاه مقام معظم رهبری در عرصه اعتقادی، اخلاقی و رفتاری مورد بررسی قرار داده و در ذیل به مهمترین این خصوصیات پرداخته می شود.

3-1. شاخصه های اعتقادی محیط خانواده

از مهم ترین ویژگی ها خانواده مطلوب داشتن اعتقادات صحیح است که رشد و تعالی افراد خانواده و سلامت و پیشرفت جوامع را به همراه دارد. برای رسیدن به خانواده مطلوب با اهمیت ترین شاخصه های اعتقادی محیط خانواده را مورد بررسی قرار داده و به مهمترین آنها از منظر مقام معظم رهبری اشاره می شود.

1. ایمان به خدا و دین داری

منظور از ایمان به خدا و دین داری، داشتن اعتقاد و باور به خدای سبحان و رعایت احکام اسلامی که موجب ظهور و بروز رفتارهایی منطبق بر آیات و روایات درزندگی فردی و اجتماعی میشود. یکی از ویژگی های مطلوب که موجب استحکام خانواده می شود، اعتقاد و پای بندی به مسایل دینی است. زمانیکه پیامبر (صلی الله علیه و آله) از حضرت زهرا سلام الله علیها پرسیدند: دخترم همسرت را چگونه یافتی، ایشان عرض کردند: « خیر بعل » او بهترین همسر است. همین سؤال را از حضرت علی علیه السلام پرسیدند و ایشان بیان کردند « نعم العون علی طاعه الله ». بهترین یاری کننده در اطاعت از خدا « (بحارالانوار، ج 43، ص 117).

مقام معظم رهبری در بنا و تشکیل خانواده و حفظ آن، رعایت احکام اسلامی را ضروری می دانند. از نظر ایشان در خانواده های متدین که زن و شوهر به این حدود اهمیت می دهند سالیان طولانی با هم زندگی می کنند و محبت زن و شوهر به یکدیگر باقی می ماند. (خطبه ی عقد ۱۳۷۹/۱۲/۲۳ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21429>) ایشان با مقایسه جوامع اسلامی با جوامع غربی در رابطه با خانواده، بیان می کنند در جوامع اسلامی زن و شوهر سال های طولانی با هم زندگی می کنند و انس و محبتشان به یکدیگر بیشتر می شود رهبری این دلبستگی ها را خاصیت ایمان و تدین و رعایت حدود الهی می دانند. (خطبه ی عقد ۱۳۸۰/۱/۲ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21429>)

ایمان و یاد خدا و دینداری اعضای خانواده نقش بسیار موثری در سلامت محیط خانواده و به دنبال آن رشد و تعالی جامعه دارد «فِي يَوْمٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تَرْفَعَ وَيَذْكُرَ فِيهَا أَسْمَهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ» در خانه هایی است که خدا اجازه داده بلندپایه گردند و نام او در آنها ذکر شود. در آن خانه ها بامدادان و شامگاهان او را به پاکی می ستایند «(نور، 36). مردان و زنانی که در چنین خانواده هایی تربیت می شوند مصداق آیه شریفه «رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَكَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ» ساکنان در آن خانه ها مردانی هستند که هیچ تجارت و خرید و فروشی آنها را از یاد خدا و برپا کردن نماز و دادن زکات باز نمی دارد، آنها از روزی که دل ها و دیده های شان در آن روز پریشان و دگرگون می شود می ترسند «(نور، 37).

ایشان مسئله ازدواج را امری انسانی و الهی دانسته و توصیه می کنند که در تعیین مهریه هم میانه روی را رعایت نمایند تا این امر مقدس الهی به داد و ستد و معامله گری تبدیل نشود. (خطبه عقد، 20/4/1370)

تجمل گرایی چه در زندگی فردی و چه در زندگی اجتماعی مضرات بسیار زیادی دارد که از جمله می توان به چشم و هم چشمی، تکبر، غرق شدن در مادیات، دور شدن از معنویات و... اشاره کرد.

رهبر معظم انقلاب تجملات را برای یک جامعه، مضر و بد بیان نموده و می فرماید: «آن کسانی که با تجملات مخالفت می کنند، معنایش این نیست که از لذت ها و خوشی هایش بی اطلاعند؛ نه، کار مضری برای جامعه است؛ مثل یک دارو یا یک خوراکی مضر. با تجملات زیادی، جامعه زیان می کند. البته در حد معقول و متداول ایرادی ندارد؛ اما وقتی که همین طور مرتب پای رقابت و مسابقه به میان آمد، اصلاً از حد خودش تجاوز می کند و به جاهای دیگری می رود؛ و این برای جامعه مضر است.» (خطبه عقد، 20/4/1370، <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=26123>) حالا چنانچه ما آن کار مضر را در عرصه ی ازدواج بیاوریم و بخواهیم از آن استفاده کنیم، این دیگر غلط اندر غلط خواهد شد؛ بسیار بد است. (خطبه عقد، 20/4/1370، <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=26123>)

3. رعایت قناعت

خانواده اصیل ترین نهاد اجتماعی است. یکی از صفاتی که پابندی به آن موجب آرامش و سازگاری میان اعضای خانواده می شود و رعایت آن آسایش و نشاط در این نهاد را به همراه دارد صفت قناعت در میان اعضای آن است.

یکی از آفت های محیط خانواده، چشم و هم چشمی، غرق شدن در تجملات و رقابت برای زیاده روی در مادیات است. «قناعت» از ماده «قنع» به معنای رضا و خشنودی (قرشی: 1371، ج 6، ص 42) در اصطلاح "قانع" به کسی گویند که به کم راضی و خشنود است و هیچ اثری از نارضایتی حتی در چهره او دیده نمی شود. (طریحی: 1375، ج 4، ص 384)

قناعت یعنی در حد لازم و کفایت انسان توقف کند رهبری به زوجین توصیه می‌کند قناعت کنند و در این امر مهم خجالت نکنند. ایشان قناعت را برای همه ی انسان ها اعم از غنی و تهیدست لازم می

دانند. (خطبه عقد 1376/01/01، tid=26123، <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index>)

توقعات مادی زیاد و بالا، موجب تنگی معیشت و ناراحتی انسان می‌شود، اگر انسان توقع خود را در زندگی کم قرار دهد، این امر مایه ی سعادت دنیوی و اخروی او خواهد بود. (خطبه عقد، 1379/12/21)

(<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=4676>)

با توجه به بیانات مقام معظم رهبری در خصوص قناعت در زندگی مهمترین اثرمادی آن راحتی و آسایش و مهمترین اثر آن معنوی در زندگی عزت نفس، سلامت دین، تربیت نفس است. امام سجاد علیه السلام در پاسخ به فردی که از ایشان جویای برترین اعمال شده بود، فرمودند: برترین عمل این است که به آنچه در دست تو است، قانع باشی. (نوری: 1366، ج 15، ص 232) زمانی که انسان به آنچه در اختیار دارد، قانع باشد و زندگی خود را با توجه به امکانات موجود سامان می دهد راه رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی برای او هموار می شود.

4. رفق و مدارا

«رفق» در لغت به معنی نرمی و ملایمت در برخورد، سازگاری (نوری: 1386، ج 4، ص 365) لطف کردن، آزرم داشتن، نیکویی و مهربانی (معین: 1386، ج 2، ص 166) مدارا از ماده «دری» یا «درا» اشتقاق یافته است. «دری» به معنای آگاهی و شناختی است که از راه مقدماتی پنهان و غیر معمول به دست می‌آید (راغب اصفهانی: 1412ق، ص 168). واژه «مدارا» که به معنای «ملاطف و برخورد نرم» است (ابن منظور: 1414، ج 14، ص 22).

یکی از روش های انبیا در برخورد با مردم رعایت اصل مدارا بوده است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «أَمَرَنِي رَبِّي بِمُدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أَمَرَنِي بِأَدَاءِ الْفَرَائِضِ؛ پروردگارم مرا به مدارای با مردم فرمان داد، چنانکه به برپا داشتن واجبات فرمانم داد. (حر عاملی: 1414ق، ج 12، ص 200)

در روایتی از پیامبر آمده است: «ما كان رفق في شيء ألاً زانه؛ ملایمت با چیزی همراه نشد، مگر این که آن را آراست». (ابن شعبه حرانی: 1376، ج 1، ص 37) رهبر انقلاب در شرح این روایت می‌فرماید: رفق از جمله چیزهایی است که از عوامل انتشار اسلام است. رفق یعنی همواری. رفق به معنای سستی و خاکریز نرم قابل نفوذ نیست. به معنای ناهنجار

نبودن، ناهموار نبودن، جگر خراش نبودن است. دست زدن به عنصر بسیار سختی مانند فولاد موجب احساس ناهنجاری و ناهمواری نمی شود. رفق هنجار درست است. بعضی از انسانها حرف ناحق، سست و کم محتوا را، به گونه ای بیان می کنند که موجب خراش و آسیب روحی و روانی می شود، این در حالی است که افرادی دیگر یک فکر با محتوا و قوی را به گونه ای می گویند که با همه استحکام، هیچ ناهنجاری نداشته باشد. اسلام اینگونه است. (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۲۰/۱۰/۱۳۷۲، ۴۴۴۳) (<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=4443>)

اهمیت رفق و مدارا با اعضای خانواده و به ویژه همسر از دیدگاه اسلام بسیار حائز اهمیت است. زن و مرد باید ارتباط خود را بر اساس نرمخویی، سازش و ملاطفت قرار دهند و تلاش نمایند تمام زمینه های بروز تنش و نزاع را از میان بردارند. رعایت این امر در محیط خانواده موجب آرامش و نشاط افراد در این محیط گردیده و زمینه شکوفایی استعداد های الهی را فراهم می آورد.

مقام معظم رهبری، یکی از عوامل استحکام خانواده را مدارا و ایراد -نگرفتن از همسر دانسته - است. از نظر ایشان زوجین باید در تمامی دوران زندگی و به خصوص سال های اول با یکدیگر سازگاری داشته باشند که این سازش، از نوع سازش خوب است؛ زیرا سازگاری موجب نزدیکی دل ها و استحکام پیوندها می شود.

4. نتیجه:

با توجه به اهمیت خانواده در تمدن اسلامی و تاثیر سلامتی خانواده بر صحت روحی و روانی جامعه، ارائه الگویی مطلوب از محیط خانواده می تواند گام بزرگی در جهت رشد و تکامل خانواده ها و تعالی جامعه بشری باشد. ترسیم شاخصه های خانواده مطلوب و رعایت آن سعادت، سلامت و رشد و تعالی جامعه بشری را به همراه دارد. از دیدگاه مقام معظم رهبری در جایگاه ولایت فقیه و رهبر جامعه مسلمین مهم ترین ویژگی های خانواده مطلوب در عرصه اعتقادی شامل ایمان به خدا و دین باوری، رعایت تقوای الهی و عبودیت و بندگی در محیط خانواده است. رهبر انقلاب از دیگر ویژگی های خانواده در عرصه اخلاقی را، احترام متقابل میان زوجین، توکل، الفت و محبت، صبر و سازگاری متقابل در این نهاد مقدس می دانند. همچنین در عرصه رفتاری از شاخصه های مهم خانواده مطلوب می توان به آرامش، رفق و مدارا، ساده زیستی و میانه روی، پایبندی به حقوق و وظایف متقابل اشاره کرد.

5. منابع:

1. قرآن کریم، (1373)، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، قم: دارالقرآن کریم، چاپ دوم

2. ابن منظور، محمد بن مکرم، (1414 ق)، لسان العرب، بیروت: دارصادر، چاپ سوم.
3. انوری، حسن، (1386)، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن، چاپ پنجم
4. پناهی، علی احمد علی احمد (1389)، معرفت اخلاقی؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت واستحکام خانواده»؛ مجله معرفت اخلاقی.
5. جوهری، اسماعیل بن حماد، (1407 ق)، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه، تحقیق: عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم، چاپ سوم.
6. حاج علی اکبری، محمد جواد، (1403)، مطلع عشق، تهران: انقلاب اسلامی، چاپ بیست و پنجم.
7. حرانی، ابن شعبه، (1376)، تحف العقول، محمد صادق حسن زاده، تهران، قم .
8. حر عاملی، محمد بن حسن بن علی، (1414 ق)، وسائل الشیعه، قم: موسسه آل البيت.
9. خمینی، روح الله، (1388)، سرالصلوه، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ شانزدهم.
10. خمینی، روح الله، (1409 ق) شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
10. خسرو پناه، عبدالحسین، (1396)، منظومه فکری آیه الله العظمی خامنه ای، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
11. دائره المعارف بزرگ اسلامی، مرکز دائره المعارف بزرگ اسلامی، (1398)
12. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (1412 ق)، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، بیروت: دارالعلم دار الشامیه.
13. قرشی، سید علی اکبر، (1371)، قاموس قرآن، تهران: دارلکتب اسلامی، چاپ ششم.
14. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، (1375)، تحقیق: سید احمد حسینی، تهران: مرتضوی، چاپ سوم.

15. محمدی ری شهری ، محمد، (1390)، فرهنگ نامه بصیرت، مترجم حمید رضا شیخی، قم : دارالحدیث

16. معین، محمد، (1386)، فرهنگ فارسی، تهران: نامن، چاپ اول

17. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (1403ق)، بحار الانوار، محقق/مصحح: جمعی از محققان، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، چاپ دوم.

18. نوری، میرزا حسین، (1408ق) مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت : موسسه آل البیت، چاپ اول

19. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (1403ق)، بحار الانوار، محقق/مصحح: جمعی از محققان: بیروت دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم.

20. سایت رهبری: <https://farsi.khamenei.ir>

21. <https://hawzah.net/fa/Magazine/View/>،